

تبیین و تحلیل آموزه امامت در زیارت وارث با رویکرد کلامی

اکرم قربانی قمی¹

فاطمه هاشمی تبار²

چکیده

زیارت وارث، از زیارات معتبر امام حسین علیه السلام است. این زیارتنامه، گنجینه ای ناب در شناخت اعتقادات از جمله آموزه امامت و ولایت است. این نوشتار با روش توصیفی-تحلیلی و مطالعه کتابخانه ای آثار اندیشمندان امامیه و شروح زیارت نامه ها، مسئله امامت را در فرازهای این زیارتنامه، با رویکردی کلامی، تحلیل و تبیین کرده است. محورهای امام شناسی در متن زیارت وارث، عبارتند از صفات امام، شئون امام و مهدویت. در محور شئون امام، حجت بودن، حفاظت از دین، هدایت امت و پرورش نفوس قابل استنباط است. در محور بایستگی های امام به مباحثی مانند پیراستگی امام از گناه، علم الهی و ثارالله بودن امام حسین علیه السلام و خلقت نوری ایشان اشاره شده است. همچنین باور به غیبت امام مهدی و گواهی دادن به رجعت امام حسین علیه السلام از مضامین دیگر مطرح در متن این زیارت نامه است.

کلید واژه: امام حسین علیه السلام، امامت، زیارت، زیارت وارث.

¹ دکتری کلام امامیه، مدرس و پژوهشگر حوزه علمیه خوهان. akfa313@gmail.com
² طلبه سطح 3 رشته علوم و معارف حدیث حوزه علمیه خواهران f.hashemitabar1370@gmail.com

امامت، از عقاید بنیادین و اصول کلامی امامیه است. بر اساس این اعتقاد، امام، منصوب از سوی خداست که هدایت مردم و تبیین دین الهی را بر عهده دارد و دارای ویژگی‌هایی است که او را از سایر مردم زمانه اش، متمایز می‌کند. امامان علیهم السلام، برترین مخلوقات الهی و تنها راه تقرب به سوی خدا هستند، از این رو تلاش برای شناخت و معرفت نسبت به امام معصوم، بر هر فردی، لازم و واجب است (مفید، 1413، ص 28) باور صحیح به اصول اعتقادی، ضامن سعادت دنیا و آخرت هر فرد است. پیامبر اکرم فرمود: «من مات و لم یعرف امام زمانه، مات میتة جاهلیة» (فیض کاشانی، 1406، ج 2، ص 120) عدم شناخت امام حق، موجب رجوع و پیروی از امام باطل می‌شود. در مقابل اگر انسان در مسیر معرفت امام، با ثبات قدم پیش رود، از گمراهی و سرگردانی نجات خواهد یافت. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «اعرف إمامک فإنک إذا عرفت إمامک لم یضرک؛ امام خود را بشناس! پس همانا هنگامیکه امام خود را شناختی، هیچ آسیبی به تو نخواهد رسید. (طوسی، 1411، ص 459) امام حسین علیه السلام فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ ذِكْرُهُ مَا خَلَقَ الْعِبَادَ إِلَّا لِيَعْرِفُوهُ فَإِذَا عَرَفُوهُ عَبْدُوهُ فَإِذَا عَبْدُوهُ اسْتَغْنَوْا بِعِبَادَتِهِ عَنْ عِبَادَةِ مَنْ سِوَاهُ؛ ای مردم، خدای بزرگ‌مرتبه، بندگان را نیافرید، مگر آن‌که خدا را بشناسند؛ هنگامی که او را شناختند، عبادتش کنند؛ هنگامی که او را عبادت کردند، از عبادت غیر او بی‌نیاز شوند.» (شیخ صدوق، 1385، ج 1، ص 9؛ فیض کاشانی، ج 5، ص 75).

با توجه به بیان امام علیه السلام، معرفت، عبودیت و استغنا از شرک، سه مرحله برای هدف خلقت‌اند؛ یعنی خدای متعال، انسان را برای معرفت آفریده که اثر معرفت، عبودیت و اثر عبودیت نیز استغنا از عبادت غیر است. امام در پاسخ فردی که پرسید: «فَمَا مَعْرِفَةُ اللَّهِ؟»، فرمود: «مَعْرِفَةُ أَهْلِ كُلِّ زَمَانٍ إِمَامَهُمُ الَّذِي يَجِبُ عَلَيْهِمْ طَاعَتُهُ» (همان)؛ یعنی اگر مردم هر زمان امام زمانشان را بشناسند، از طریق معرفت امام به معرفت‌الله نایل می‌شوند.

از راه‌های شناخت شئون و اوصاف امام، تعبیری است که ائمه علیهم السلام، از این مقام و جایگاه داشته‌اند. از مهمترین منابع، زیارت‌نامه‌های معتبر و مأثور از جانب معصومین است. زیارت‌نامه‌های اهل بیت علیهم السلام، منبع شناخت و معرفت و نوعی دایره المعارف شیعی محسوب می‌شوند و از آن جا که حاوی معارف ناب هستند، رهاورد رجوع به آنها و تفکر و تعمق در تعبیر آنها، معرفت‌افزایی در حوزه های مختلف اعتقادی از جمله امام‌شناسی است. زائر با خواندن زیارت‌نامه، از مرحله شناخت ظاهری امام عبور کرده و با ذکر صفات کمال و جمال امام و بیزاری از دشمنان او، به معرفت نورانی امام راه می‌یابد. (حسینی، فرهنگ زیارت، 1398، ص 30-7)

زیارت وارث امام حسین علیه السلام، یکی از زیارت‌نامه‌های معتبر و مورد اهتمام بزرگان بوده و در کربلا، در روز عرفة و عید قربان خوانده می‌شود. این زیارت، برگرفته از زیارت ناحیه مقدسه امام حسین علیه السلام است که از ناحیه امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف صادر شده است (ابن مهدی، 1419، ص 462؛ کفعمی، 1405، ص 501-502). این تحقیق درصدد آن است که با تحلیل محتوای زیارت وارث، مسائل اعتقادی در حوزه امام‌شناسی را تبیین نماید.

1. مفهوم شناسی

1-1) امامت:

لغت شناسان عرب، به هر کس یا هر چیزی که در کارها به او اقتدا شود، امام گویند. ابن فارس می‌گوید «الامام كل من اقتدى به وقدم في الأمور» (ابن فارس، 1399، ص 48). ابن منظور، واژه امام را اینگونه تعریف می‌کند: «أم القوم و أم بهم، تقدمهم؛ و هي الإمامة و الإمام كل من اتّم به قوم كانوا على الصراط المستقيم أو كانوا ضالّين؛ قوم را امامت کرد و بر قوم امامت کرد؛ یعنی بر آنها پیش اقتاد و امامت به همین معنا است و امام کسی است که گروهی به او اقتدا کنند؛ اعم از اینکه در راه هدایت باشند یا گمراهی (ابن منظور، 1414، ج 22، ص 12). «امام»، در زبان فارسی به معنای پیشوا، پیشرو و رهبر است (بندررگی، 1371، ص 10).

قرآن، این واژه را در هر دو مورد به کار برده است؛ اما آنچه در این مقاله مورد نظر است، پیشوای حق است.

شیعیان، منصب امامت را همچون منصب رسالت، منصبی الهی می‌دانند و معتقدند امام و پیشوای جامعه اسلامی باید از سوی خدا تعیین و به وسیله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم معرفی شود. امام، رهبر سیاسی، فکری، مفسر قرآن، آگاه از همه رموز و دقائق دینی، معصوم از خطا و منزّه از هر عیب و نقص خلقی و خلّقی است (رفیعی، بی تا، ص 10).

علامه حلی در تعریف امام می‌گوید: «الإمامة رئاسة عامة في الدين و الدنيا لشخص من الأشخاص نيابة عن النبي صلی الله علیه و آله و سلم؛ امامت، رهبری عمومی در دین و دنیا برای شخصی خاص به عنوان نیابت از پیامبر است» (علامه حلی، 1412، ص 66). عبدالرزاق لاهیجی امامت را چنین تعریف می‌کند: «مراد از امامت ریاست عامه مسلمین در امور دنیا و دین بر سبیل خلیفگی و نیابت از پیغمبر است و از عجایب امور آن است که تعریف مذکور برای امامت متفق علیه است میان ما و مخالفین ما، حال آنکه هیچ یک از خلفاء ایشان متصف نیستند به جمیع امور معتبر در مفهوم امامت به تعریف مذکور» (لاهیجی، 1383، ص 461).

1-2) زیارت:

زیارت از کلمه «زور» و به معنی عدول از چیزی به چیز دیگر، همچنین دیدار، قصد و آهنگ چیزی نمودن است. ابن فارس در این باره می‌گوید: الزاء و الواو و الراء، أصل واحد يدلّ على الميل والعدول... و من الباب الزائر لأنّه إذا زارك فقد عدل عن غيرك. زاء و واو و راء (زور)، از يك ریشه اند که بر تمایل و انصراف، دلالت می‌کنند (ابن فارس، 1399، ج 2، ص 36). در اصطلاح و در فرهنگ دینی به معنی توجه و قصد، با انگیزه بزرگداشت و احترام قلبی و زبانی به سوی مزور است. (ابوالعباس، 1412، واژه زور).

1-3) وارث:

ارث و تراث و وراثت، هر سه مصدر «ورث یرث» است و به معنای آن است که چیزی از آن کسانی باشد و بعد از مرگ، طبق احکامی خاص بستگان نسبی و سببی مالک آن گردند. (ابن فارس، 1399، ج6، ص105). واژه «میراث» در اصل موراث بوده، و او ماقبل مکسور تبدیل به یاء شده است و به معنای مصدري است که اگر از ریشه ورث باشد بمعنای مالی است که انسان با ارث به آن دست می یابد) طریحی، 1375، ج3، ص1924).

2. کارکرد معرفتی زیارت نامه ها:

دقت در مضامین و محتوای زیارتنامه ها موجب معرفت افزایی برای زائر است، چراکه ائمه علیهم السلام، معارف دینی و ارزش های مکتبی و فضایل رفتاری را در قالب زیارتنامه، به شیعیان و زائران تعلیم داده اند. زائر با خواندن زیارتنامه، به بازشناسی اصول اعتقادی خود می پردازد و از سویی زیارتنامه، نوعی اعلام باورهای اعتقادی، اخلاقی و سیاسی است که توسط زائر، اظهار می شود. به عبارتی زیارات اهل بیت علیهم السلام، از بهترین شیوه های انتقال معارف و اعتقادات صحیح اسلامی است. این زیارات در انتقال معارف گسترده اسلامی، هم از جهت متن و هم از جهت روش، از غنای بالایی برخوردارند: «زیارت، کلاس درس و مدرسه تعلیم و تربیت، و زیارتنامه ها، متون آموزشی این کلاس ها و مدرسه هاست» (جوادی آملی، 1395، ج1، ص38).

3) زیارات وارث

زیارت وارث، فراز اصلی از زیارت مطلقه امام حسین است. سیر محتوایی زیارت وارث شامل سلام، شهادت، لعن، شهادت و صلوات است. هدف اصلی در زیارت وارث، بازشناسی شخصیت امام حسین از ابعاد گوناگون حسب و نسب و وراثت معنوی، از منظر بازتاب معنوی و عرفانی قیامش، همچنین از منظر شخصیت و سیره عملی رفتاری و شریعت محوری آن حضرت و ابعاد کلامی آن می باشد تا زائر با بازشناسی بهتر و عمیق تر شخصیت آن حضرت به زیارت بپردازد.

3-1) فضیلت خواندن زیارت وارث

فضیلت خواندن زیارت وارث به قدری است که امام صادق علیه السلام به صفوان روی نموده و فرمودند: ای صفوان اگر می خواهی پدرم امام حسین را زیارت نمایی دعای وارث بخوان. (شیخ طوسی، 1411، ص717). دعای وارث از جمله دعاها پر فضیلتی است که خواندن آن به اندازه زیارت امام حسین ثواب داشته و به خصوص قرائت این دعای پر فضیلت در روز عاشورا، شب و روز عرفه و عید قربان بسیار توصیه شده است. (ابن مشهدی، 1419، ص462؛ کفعمی، 1405، ص501-502).

4. امام شناسی در زیارت وارث

بازخوانی و واکاوی محتوای زیارت وارث، با رویکرد کلامی، در موضوع امامت، در چند محور قابل بررسی است:

4-1) بایسته های امامت

امام باید ویژگی ها و صفاتی را دار باشد تا از سوی خدا شایسته مقام امامت گردد. در فرازهای زیارت وارث، برخی از این ویژگی ها بیان شده است.

4-1-1) امام، میراث دار انبیاء:

امامان، وارثان انبیا هستند، به این بیان که یکی از ویژگی های امام و یکی از نشانه های شناخت امام این است که امام، میراث دار پیامبران است. امام باقر علیه السلام در بیان صفات امام، فرمودند: «نحن مستودع موارث الانبیاء» (ابن بابویه، 1395ق، ج 1، ص 206). در زیارت وارث نیز، امام حسین علیه السلام، وارث انبیاء معرفی شده اند: «السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ آدَمَ صَفْوَةَ اللَّهِ السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ نُوحٍ نَبِيِّ اللَّهِ السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ مُوسَى كَلِيمِ اللَّهِ السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ عِيسَى رُوحِ اللَّهِ السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ مُحَمَّدٍ حَبِيبِ اللَّهِ السَّلامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلام [وَلِيِّ اللَّهِ]». در کتب تاریخی نقل شده است که امام حسن علیه السلام، در لحظات واپسین حیات شریفشان، موارث انبیا را به امام حسین علیه السلام منتقل کردند. (مسعودی، 1384، ص 165)

معنای لغوی وارث، عبارت است از ارث برنده، میراث دار، کسی که مال، خانه، زمین، صفات یا افتخاراتی را از پدر یا اجداد و گذشتگان به ارث می برد. مراد از ارث، مقام معنوی و شخصیت حقوقی پیامبران است، مانند ولایت تکوینی، علم انبیاء، حجت، مصطفی بودن، صبر بر مصائب و سختی ها، بنابراین وقتی به امام حسین علیه السلام وارث پیامبران گفته می شود، منظور، ارث مادی و مالی نیست؛ چراکه هدف از زیارت، تعظیم و تجلیل مقام امام است، نه اخبار به اموالی که از پیغمبران به ارث بره است.

جهاد در راه حق و مبارزه با باطل و ستم و طاغوت، سرلوحه دعوت همه انبیای الهی بوده و حسین وارث انبیاست و کربلا، تجلی گاه رویارویی حق و باطل است. عاشورا، نقطه اتصال همه حرکتهای الهی و انقلاب های خدایی، به صورت تجسم دوباره پیامبران و اوصیا در لحظه های خورشیدی عاشورا و واقعیت سرشار کربلاست. (محدثی، 1374، ص 460)

از سوی دیگر بنابر آیات قرآن، تلاش برای برپایی عدالت و مبارزه با ستم، رسالت همه انبیا و میراث مشترک رسولان الهی است: «لقد ارسلنا بالبینات و انزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط؛ پیامبران را با دلائل روشن فرستادیم و با آن ها کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم برای برپایی عدالت قیام کنند» (حدید/آیه 25). حسین بن علی علیه السلام از آن جهت که دعوت کننده به عدل و مبارزه با بی عدالتی است، وارث انبیاست. در زیارت امام حسین علیه السلام آمده است: «أشهد أنك قد أمرت بالقسط و العدل و دعوت إلیهما؛ گواهی دهم که دستور به عدل و داد فرمودی و مردم را به آن دعوت کردی (کفعمی، 1321، ص 491). زیارت وارث که امام حسین را وارث پیامبران معرفی می کند، به ما می آموزد که امامت امتداد رسالت الهی است و امام رسالت تاریخی همه ادیان توحیدی را بر عهده دارد. امام حسین علیه السلام وارث رسالت انسان سازی، قیام برای پیروزی حق بر باطل و هدایت بشر به کمال بود که میراث همه پیامبران الهی است.

فلسفه رجعت بر اساس آیات و روایات، مجازات سخت کافران، زمینه سازی تکامل معنوی یا تکامل شقاوت، یاری امام برای منتظران واقعی، شفای دل اهل ایمان، لذت بردن مومنان از حاکمیت اسلام و نصرت دین و حکومت عدل جهانی است. (مجلسی، 1403، ج 53، ص 39 و 126)

احادیث متواتر دلالت دارد که از میان ائمه علیهم السلام، امام حسین علیه السلام، اولین رجعت کننده معرفی شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «نخستین کسی که زمین برای او شکافته می‌شود، بر روی زمین باز می‌گردد حسین بن علی است و به قدری حکومت می‌کند که از کثرت سن، ابروهایش روی دیدگانش می‌ریزد (همان، ص 64). در اکثر زیارتنامه‌های معصومین، شهادت به رجعت امام معصوم علیهم السلام توسط زائر، وجود دارد که نشان می‌دهد امامان، در قالب زیارت‌ها، آموزه رجعت را به شیعیان خود تعلیم می‌دادند.

نتیجه

زیارت‌نامه اهل بیت علیهم السلام، حاوی معارف ناب درباره آموزه های مختلف دینی است که در آن به بسیاری از اصول اعتقادی مانند توحید، نبوت، رسالت و امامت نیز توجه ویژه شده است. یکی از این زیارت‌نامه‌ها، زیارت وارث امام حسین علیه السلام است که متن آن یکی از متون معتبر در جهت امام شناسی است.

معرفت به صفات امام، از محورهای اساسی زیارت وارث است. بنا بر فقرات این زیارت نامه، امام، میراث دار مقام و شخصیت معنوی انبیاست. دیگر از ویژگی های امام که در متن زیارت وارث آمده توجه به این مطلب است که امام، صاحب علم الهی و آگاه بر ظاهر و باطن قرآن کریم بوده و با لوح محفوظ و ام الكتاب ارتباط دارد. در این زیارت بر پیراستگی اهل بیت علیهم السلام از هر گونه رجس و خطا و گناه، نیز شهادت داده و تاکید شده است. خدا محوری و توحیدمحوری یکی دیگر از محورهای اصلی زیارت نامه وارث است که چون همراه با شهادت به عبد بودن امامان است، مانع غلو درباره آنان می شود.

محور مهم دیگر در باب شناخت امام، شئون و وظایف امام است. در زیارت وارث، امام حجت خدا بر اهل دنیا و آخرت، هدایتگر امت و عهده دار تربیت و پرورش نفوس، سرپرست و رهبر مادی و معنوی مردم و احیاکننده دین خدا معرفی شده است.

از موضوعات دیگر حوزه امام شناسی که از متن زیارت وارث، قابل استنباط است، اعتقاد به امامت امام مهدی علیه السلام و دوران غیبت حضرت است همچنین باور به اینکه امام حسین علیه السلام همراه با عده ای از مومنان خالص در دوره دولت مهدوی رجعت خواهند کرد.

منابع

قرآن کریم

- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم؛ مکتب الاعلام اسلامی، چاپ اول، 1399
- ابن مشهدی، محمد، المزار الکبیر، قم: نشر اسلامی، بی‌چا، 1419
- تحریری، محمدباقر، جلوه های لاهوتی، قم: بوستان کتاب، چاپ اول، 1389
- توران، امداد، خلقت نوری پیامبر و اهل بیت در اندیشه امامیه نخستین، قم: دارالحديث، 1398
- حسینی، داوود، نقش زیارت در تربیت اعتقادی زائر، فرهنگ زیارت، شماره 38، 139
- جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح اللغة، لبنان؛ دارالعلم، چاپ سوم، بی‌تا
- جوادی آملی، عبدالله، ادب فنای مقربان، قم؛ اسرا، چاپ اول، 1395
- خاتمی، سید احمد، مجله پاسدار اسلام، 1383، ش 276
- خمینی، روح الله، شرح چهل حدیث، تهران: نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، بی‌چا، 1394
- سید رضی، نهج البلاغه، ترجمه: علی دشتی، قم؛ نسیم کوثر، چاپ سوم، 1386
- شیخ صدوق، محمد، علل الشرایع، به کوشش بحر العلوم، نجف: المکتبه الحیدریه، 1383
- _____، کمال الدین و تمام النعمه، تهران: اسلامی، چاپ ششم، 1395
- _____، عیون اخبار الرضا، تهران: نشر جهان، چاپ اول، 1378
- شیخ طوسی، محمد، مصباح المتعبد، بیروت: فقه الشیعه، بی‌چا
- شیخ مفید، محمد، المناسک المزار، مترجم: ابطحی، محمدباقر، قم: آل البيت، چاپ اول
- راغب اصفهانی، حسین، مفردات القرآن الکریم، مترجم: غلامرضا خسروی، قم؛ نشر کتاب، چاپ دوم
- رنجبر حسینی، محمد، صنعتیان، نجمه، تحلیل آموزه امامت در زیارت اربعین، معارف حسینی، شماره 7، 1396
- _____، خلیلی، سعیده، آثار توحید باوری در قیام امام حسین، معارف حسینی، شماره 11، 1397
- ره توشه راهیان نور: ویژه محرم الحرام 1431 ق، (شرح زیارت وارث)، دفتر تبلیغات اسلامی، قم: رشید، 1388

- عادل، مرتضی، شخصیت و قیام امام حسین، تهران: چلچراغ، چاپ اول، 1388
- فیروزآبادی، محمدبن یعقوب، القاموس المحيط، لبنان؛ دار الکتب العلمیه، چاپ اول، 1426
- فیض کاشانی، محمدحسن، تفسیر الصافی، ترجمه: حسین اعلمی، تهران: مکتبه الصدر، چاپ دوم، 1415
- فیومی، احمد، المصباح المنیر، ترجمه: محمد یوسف شیخ، قاهره: دارالمعارف، بی چا، 1412
- صدر، سید موسی، شرح زیارت وارث در کلام امام موسی صدر، تهران: موسسه تحقیقاتی امام موسی صدر
- کفعمی، ابراهیم، مصباح کفعمی، قم: دارالرضی، چاپ دوم، 1405
- کلینی، محمد، الکافی، ترجمه: غفاری، علی اکبر، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، 1407
- کیانی فرید، مریم، رجعت دانشنامه جهان اسلام، تهران: دائره المعارف اسلامی، 1383
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، لبنان؛ دار الحیاء، چاپ سیزدهم، 1403
- لاهیجی، عبدالرزاق، گوهر مراد، تهران: دارالاسلامیه، چاپ اول، 1383
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران؛ دارالکتب الاسلامیه، چاپ دهم، 1374

<https://hawzah.net/fa/Article/View>

<https://fa.wikishia.net/view>

<https://ahlolbait.com/content>

<https://www.avapress.com/fa/article>

